

Nhìn lại tình hình sưu tầm, nghiên cứu quan họ Bắc Ninh

PGS.TS. NGUYỄN CHÍ BỀN*

Tiếp theo kỳ trước...

2.3- Từ năm 2005 đến nay

Năm 2005, Bộ Văn hóa- Thông tin (nay là Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch) cùng Tỉnh ủy, Uỷ ban nhân dân tỉnh Bắc Ninh chủ trương xây dựng bộ hồ sơ để trình UNESCO công nhận Không gian văn hóa quan họ Bắc Ninh là Kiệt tác di sản truyền khẩu và phi vật thể của nhân loại. Một loạt công việc được thực hiện như xuất bản tuyển tập các công trình về quan họ Bắc Ninh; làm sách ảnh Bắc Ninh vùng văn hóa quan họ v.v....

Năm 2005, nhà nghiên cứu Trần Linh Quý công bố tiểu luận riêng của mình về quan họ với nhan đề *Dân ca quan họ trong Văn nghệ dân gian Bắc Giang*¹. Với 86 trang sách khổ 14,5 x 20,5cm, tác giả đã tổng kết những hiểu biết mà cả một đời ông nghiên ngâm về quan họ với các vấn đề: *Địa bàn vùng quan họ; Hệ thống bài bản quan họ; Lề lối- phong tục trong ca hát quan họ; Những lời ca quan họ chọn lọc*. Có thể nói, bài viết là một tiểu luận khoa học công phu, khái quát về quan họ của một trong hai nhà nghiên cứu đã gắn bó cả cuộc đời với sự nghiệp nghiên cứu quan họ.

Năm 2005, Đinh Thị Thanh Huyền lấy đề tài về trang phục quan họ để làm đề tài cho luận văn thạc sĩ khoa học lịch sử, chuyên ngành dân tộc học của mình: Trang phục trong sinh hoạt văn hóa quan họ (làng Diêm, xã Hòa Long, huyện Yên Phong, tỉnh Bắc Ninh). Ngoài những phần như Mở đầu, Kết luận, tác giả đề cập đến *Khái quát điều kiện tự nhiên và cư dân làng*

Diêm (chương 1); *Lễ hội và sinh hoạt văn hóa quan họ - môi trường tồn tại và phát triển của trang phục quan họ* (chương 2); *Trang phục quan họ* (chương 3); *Giá trị văn hóa và việc bảo tồn trang phục quan họ* (chương 4). Giá như chương 3 được đầu tư thời gian và suy nghĩ cẩn kẽ hơn thì sức nặng của luận văn rất lớn, bởi đây là công trình khoa học đầu tiên đề cập đến vấn đề trang phục quan họ một cách toàn diện nhất. Phần Phụ lục đáng lưu ý là những bản vẽ trang phục quan họ từ váy, yếm, áo, thắt lưng.

Năm 2005, Hội văn học nghệ thuật Bắc Ninh xuất bản cuốn sách *Về văn học nghệ thuật dân gian Bắc Ninh*, tập 12. Tập sách này đã giới thiệu bài viết *Văn hóa quan họ, tổng hòa của các loại hình văn hóa truyền thống làng xã Bắc Ninh* của tác giả Lê Danh Khiêm³. Vốn là một cây bút tâm huyết, gắn bó với quan họ Bắc Ninh, nên những tư liệu của anh về quan họ thật đáng quý. Bài viết xem xét quan họ Bắc Ninh từ góc nhìn văn hóa với hệ thống luận điểm: *Văn hóa quan họ và văn hóa lễ nghĩa; Văn hóa quan họ và văn hóa lễ tín; Văn hóa quan họ và văn hóa lễ hội; Văn hóa quan họ và văn hóa hành vi công xã; Văn hóa quan họ trong mối quan hệ với các loại hình dân ca, nhạc cổ truyền khác*, nên có những đóng góp nhất định cho việc nghiên cứu quan họ Bắc Ninh từ phương diện văn hóa.

Cũng trong tập sách này, tác giả Nguyễn Khắc Bảo đã công bố bài viết *Nguyễn Du viết về quan họ*⁴. Từ hai chữ quan họ mà Nguyễn Du dùng trong *Văn tế Trường Lưu nhị nữ*, tác giả khẳng định: "Quan họ chính là làn điệu dân ca của tổ chức những nhóm người (họ) có lối

* VIỆN VĂN HÓA NGHỆ THUẬT
VIỆT NAM

chơi chặt chẽ, lưu truyền từ đời này sang đời khác, do những người có tài năng, trách nhiệm trông nom, nuôi dưỡng, phát triển (Quan) trong các làng quê của vùng văn hiến Kinh Bắc⁸.

Năm 2005, khi cho ra mắt bạn đọc công trình *Lễ hội Việt Nam*⁶, PGS Lê Trung Vũ, PGS.TS Lê Hồng Lý đã giới thiệu 17 lễ hội cổ truyền của Bắc Ninh. Trong 17 lễ hội cổ truyền này, các tác giả đã giới thiệu bốn lễ hội quan họ: *hội làng Xuân Ố*, *hội Lim*, *hội làng Diêm*, *hội Nội Duệ*.

Cũng trong năm 2005, trong Hội nghị Thông báo văn hóa dân gian hàng năm của Viện nghiên cứu văn hóa (Viện KHXHVN), tác giả Lê Cẩm Ly đã có tham luận *Quan họ trong sinh hoạt văn hóa tín ngưỡng ở làng Diêm*. Tác giả đã miêu thuật 04 lễ hội của làng Diêm (làng Viêm Xá): *hội chùa Hưng Sơn*; *hội tát giếng đèn Ngọc*; *hội lễ đèn Cùng*; *hội đèn vua Bà*; *hội đình Diêm và lễ cầu đảo*⁷. Cũng trong hội nghị thông báo khoa học này, Phạm Thị Thủy Chung có tham luận *Sông Tiêu Tương với văn hóa Kinh Bắc*⁸. Bằng thư tịch, bằng tư liệu điền dã, tác giả đã lần tìm dấu vết của dòng sông Tiêu Tương cổ, dòng sông có vai trò to lớn trong sinh hoạt văn hóa Quan họ.

Đầu năm 2006, lần đầu tiên, một hội thảo quốc tế về bảo tồn không gian văn hóa quan họ Bắc Ninh được tổ chức tại Hà Nội, với sự tham

gia của 11 học giả ngoài nước và 49 nhà nghiên cứu trong nước. Cuối năm 2006, tất cả các tham luận đã được công bố trong tập *Kỷ yếu Không gian văn hóa quan họ Bắc Ninh bảo tồn và phát huy*. Với 60 tham luận, có thể nói, hội thảo khoa học quốc tế này đã đánh dấu một bước sự phát triển mới của tiến trình nghiên cứu quan họ Bắc Ninh⁹.

Năm 2006, sau khi tiếp nhận chủ trương xây dựng bộ hồ sơ của Bộ VHTT (nay là Bộ VH, TT và DL), hai tỉnh Bắc Ninh, Bắc Giang triển khai công việc trên địa bàn cùng với Viện Văn hóa Thông tin (nay là Viện Văn hóa Nghệ thuật Việt Nam), một số khái niệm từ bộ phận xây dựng hồ sơ được phổ cập trong dư luận ở hai tỉnh như khái niệm *Không gian văn hóa quan họ Bắc Ninh*. Tiếp nhận khái niệm này, ông Trần Linh Quý có tiểu luận *Không gian văn hóa quan họ và các làng quan họ phía Bắc sông Cầu*. (Văn nghệ dân gian Bắc Giang¹⁰). Tác giả đã lý giải khái niệm không gian văn hóa quan họ, dù chưa thật thuyết phục và nói thêm một số điểm về các làng quan họ phía Bắc sông Cầu trong vùng quan họ. Tác giả có đề xuất thêm 5 làng quan họ, mà theo ông là làng quan họ cổ và thăng thắn thừa nhận: "Dù có khác với con số 5 làng tôi đã biết năm 1971 thì tôi cũng phải chấp nhận thiếu sót của mình trước đây"¹¹.

Năm 2006, công trình *Không gian văn hóa*

Quan họ cổ - Ảnh: Hải Ninh

*quan họ*¹² của nhóm tác giả do Lê Danh Khiêm chủ biên ra mắt bạn đọc. Ngoài Lời nói đầu, Lời tựa và Các bài bản quan họ giọng già bạn do Hoắc Công Huynh ký âm, công trình gồm 04 tiểu luận: *Nguồn gốc của sinh hoạt văn hóa quan họ* (Lê Danh Khiêm); Các mặt hoạt động của sinh hoạt văn hóa quan họ (Lê Danh Khiêm); *Lễ hội các làng quan họ* (Lê Thị Chung); *Quá trình hình thành, phát triển và đặc trưng văn hóa phi vật thể làng Diêm* (Lê Danh Khiêm). Quả tình, đây là công trình tiếp cận quan họ Bắc Ninh như một sinh hoạt văn hóa tổng thể, theo khái niệm không gian văn hóa mà Viện VHTT của Bộ VHTT mới đưa ra nhưng là sự tập hợp các tiểu luận theo một khái niệm, chứ không phải là một chuyên luận. Thành thử, những vấn đề lý luận về không gian văn hóa và không gian văn hóa quan họ Bắc Ninh, không được đề cập.

Năm 2006, PGS.TS Nguyễn Thụy Loan công bố tiểu luận: *Dân ca quan họ Bắc Ninh*, một di sản độc đáo¹³. Là một chuyên gia về lịch sử âm nhạc Việt Nam, nên bài tiểu luận của PGS.TS Nguyễn Thụy Loan có thể coi như một tổng kết toàn diện về quan họ Bắc Ninh, cả ở phương diện văn hóa lẫn phương diện nghệ thuật: “dân ca quan họ Bắc Ninh là một di sản văn hóa phi vật thể độc đáo, đại diện cho vẻ đẹp thôn dã trong văn hóa Việt. Ghi nhận dân ca quan họ Bắc Ninh như một di sản văn hóa phi vật thể độc đáo không đơn thuần chỉ vì đó là một loại hình dân ca có giá trị nghệ thuật cao, xứng đáng đứng ở tầm của một kiệt tác văn hóa phi vật thể truyền khẩu, mà còn bởi đó là một loại hình văn hóa đặc biệt chứa đựng nhiều ý nghĩa và giá trị cao và đa dạng, đồng thời cũng chính là sự ghi nhận một vùng văn hóa độc đáo mà người Việt đã tạo dựng nên trong quá trình phát triển lịch sử và được bảo tồn lâu bền cho tới ngày nay”¹⁴.

Năm 2005, tại Nhạc viện Hà Nội, Nguyễn Trọng Ánh hoàn thành luận án tiến sĩ nghệ thuật chuyên ngành Lý luận âm nhạc với nhan đề *Những giá trị âm nhạc trong hát quan họ*. Quả tình, Nguyễn Trọng Ánh là nhà khoa học thủy chung với một đề tài, kiên trì nghiên cứu âm nhạc quan họ. Thành thử, luận án là sự tổng hợp tất cả những tri thức về âm nhạc quan họ mà tác giả đã suy nghĩ, khái quát. Ngoài phu lục, phần chính văn của luận án dày 195 trang

A4, chia thành 4 chương, chương 1: Quê hương và các hình thức tổ chức, sinh hoạt ca hát quan họ, hệ thống các làn điệu; chương 2: Mối quan hệ giữa âm nhạc và thơ văn; chương 3: Cấu trúc; chương 4: Giai điệu. So với luận văn thạc sĩ, cũng như cuốn Âm nhạc quan họ mà Viện Âm nhạc đã xuất bản cho anh, công trình là sự hoàn thiện những luận điểm khoa học của anh về nghệ thuật âm nhạc của quan họ.

Ngày 17-10-2006, Sở Văn hóa Thông tin tỉnh Bắc Ninh tổ chức hội thảo khoa học với chủ đề *Quan họ Bắc Ninh - thực trạng và giải pháp bảo tồn trong khuôn khổ lắng nghe dư luận về chương trình hành động quốc gia nhằm bảo tồn văn hóa quan họ*. Hơn 30 bản tham luận đã được gửi đến Ban tổ chức và Sở VHTT Bắc Ninh đã xuất bản thành sách kỷ yếu: *Quan họ, thực trạng và giải pháp bảo tồn*¹⁵. Đáng lưu ý trong hội thảo này là tiếng nói của các nghệ nhân ở các làng quan họ lân Đoàn dân ca quan họ Bắc Ninh như Nguyễn Quý Tráng, Nguyễn Khánh Hạ, Nguyễn Văn Quỳnh, Nguyễn Công Dứa, Tạ Thị Hình v.v... về bảo tồn và phát huy di sản văn hóa quan họ.

Năm 2006, Nguyễn Thị Mỹ chọn đề tài ứng xử của người Việt qua tục kết chạ quan họ để làm khóa luận tốt nghiệp đại học. Tiếc là tác giả chưa đủ tư liệu cần thiết để nghiên ngâm từ đó phát hiện được vẻ đẹp của một sinh hoạt văn hóa ở Bắc Ninh.

Năm 2006, trên tạp chí Di sản văn hóa của Cục Di sản văn hóa (Bộ Văn hóa- Thông tin cũ), Lê Danh Khiêm có bài viết *Bảo tồn và phát triển quan họ- những chặng đường đã qua*¹⁶. Tác giả đã liệt kê công việc bảo tồn và phát triển quan họ qua các chặng: 1945-1965; 1965-1969; 1969-1982; 1982-1992; 1992-2006. Ở phương diện hành chính, bài viết có những tư liệu tốt, nhưng ở phương diện khoa học, tác giả lại chưa đề cập được bao nhiêu việc bảo tồn và phát huy quan họ Bắc Ninh.

Năm 2007, sau một thời gian dài điền dã ở Việt Nam, NCS Lauren Meeker đã bảo vệ tại trường đại học Columbia luận án tiến sĩ với nhan đề *Sự chuyển tải âm nhạc: âm nhạc dân gian, sự điều chỉnh và quá trình hiện đại hóa ở miền Bắc Việt Nam* (Musical transmissions folk music, mediation and modernity in Northern Vietnam). Ngoài những ảnh, ví dụ minh họa, luận án đề cập vấn đề *Giọng hát mới xuất hiện*

(phần I); *Truyền nhau và kỹ thuật (phần II); Nhà kỹ thuật và sự trở về (Phần III)*. Từ góc tiếp cận nhân học, luận án đã có nhiều nét mới khi xem xét sự truyền đạt tiếng hát quan họ.

Năm 2007, Phạm Trọng Toàn đã bảo vệ luận án tiến sĩ Văn hóa học, chuyên ngành văn hóa dân gian với đề tài: *Tương đồng và khác biệt giữa hát xoan, hát ghẹo Phú Thọ và quan họ Bắc Ninh*. Ngoài Mở đầu, Kết luận, Phụ lục, Tài liệu tham khảo, luận án gồm chương 1: *Không gian văn hóa quê hương dân ca xoan, ghẹo, quan họ; chương 2: Văn hóa xoan ghẹo Phú Thọ, văn hóa quan họ Bắc Ninh; chương 3: Giải thích về tiến trình lịch sử và mối quan hệ giữa hát xoan với hát ghẹo, với hát quan họ*. Có thể nói, Phạm Trọng Toàn là người đầu tiên đặt ra vấn đề so sánh giữa hát xoan, hát ghẹo và quan họ Bắc Ninh, đã tìm ra sự tương đồng và khác biệt giữa hát xoan, hát ghẹo và quan họ Bắc Ninh, và lý giải sự tương đồng và khác biệt ấy, mặc dù những kiến giải của tác giả chưa vững chắc về khảo cổ học, dân tộc học.

Năm 2007, GS.TS Ngô Đức Thịnh công bố trên tạp chí Di sản văn hóa của Cục Di sản văn hóa (Bộ VH,TT và DL) bài viết: *Quan họ, một hiện tượng xã hội tổng thể*¹⁷. Bài viết ngắn gọn nhưng gợi mở một hướng tiếp cận mới với quan họ Bắc Ninh bằng những luận điểm khoa học đúng đắn: "Quan họ vốn khởi nguyên là một hình thức hát nghi lễ... Quan họ là hình thức dân ca nghi lễ gắn liền với xã hội nông nghiệp".

Năm 2007, PGS.TS Đinh Khắc Thuân đã thông báo về cuốn sách *Bắc Ninh tinh khảo dí* của Phạm Xuân Lộc. Đây là một cuốn sách chữ Hán có vai trò quan trọng trong việc nghiên cứu quan họ Bắc Ninh.

3- Kết luận

Tiến trình sưu tầm, nghiên cứu văn hóa quan họ Bắc Ninh, có thể nói đã trải qua chặng đường hơn một trăm năm. Ở lĩnh vực sưu tầm, có thể nói, các thế hệ các nhà sưu tầm đã dày công sưu tầm, khiến chúng ta có trong tay tương đối đầy đủ diện mạo các bài hát của dân ca quan họ Bắc Ninh. Từ những ghi chép cuối thế kỷ XIX của các nhà nho đến những ghi chép mà nhóm Lê Danh Khiêm sưu tầm, có thể nói là một chặng đường dài của tiến trình sưu tầm dân ca quan họ Bắc Ninh. Với việc sưu tầm các lễ hội của các làng quan họ, từ những ghi chép của Vũ Bằng năm 1931 đến những ghi

chép của Lê Thị Chung vào năm 2006 cũng là một bước tiến dài của tiến trình sưu tầm. Chúng ta đã có những cứ liệu cơ bản về lễ hội của các làng quan họ để hiểu bản chất của sinh hoạt hát quan họ. Ở lĩnh vực nghiên cứu, có thể nói, quan họ là đối tượng hấp dẫn nhiều thế hệ các nhà nghiên cứu. Chỉ riêng luận án tiến sĩ, đã có tới 6 NCS lấy đề tài về quan họ (trong đó có 2 người nước ngoài, 4 người trong nước; 03 luận án được bảo vệ ở nước ngoài, 03 luận án được bảo vệ ở trong nước). So với nhiều loại hình văn hóa dân gian khác, tiến trình nghiên cứu về quan họ đã đạt được nhiều thành tựu. Những vấn đề về nội dung, hình thức, lề lối trình diễn, giá trị của quan họ Bắc Ninh đã được các nhà nghiên cứu xác định tương đối rõ ràng. Vấn đề bảo tồn và phát huy những giá trị của quan họ Bắc Ninh đã được đặt ra một cách khẩn thiết và có nhiều ý kiến tâm huyết. Tuy nhiên, vấn đề cần đặt ra là một chuyên luận chuyên sâu nhìn nhận quan họ như một tổng thể thì lại chưa xuất hiện. Ở lĩnh vực sưu tầm, cũng đã đến lúc tổng hợp, khái quát, để có một tổng tập những lời ca quan họ Bắc Ninh. Nghĩa là, công việc đang còn ở phía trước những nhà sưu tầm, nghiên cứu quan họ, những người yêu thích di sản văn hóa phi vật thể độc đáo này./.

N.C.B

Chú thích:

- 1- Hội Văn nghệ dân gian xb, 2005.
- 2- Hội Văn học nghệ thuật Bắc Ninh, 2005.
- 3- Từ trang 240- 281.
- 4- Từ trang 282- 289.
- 5- Tr. 288- 289.
- 6- Nxb. Văn hóa Thông tin, H. 2005.
- 7- Viện nghiên cứu văn hóa, *Thông báo văn hóa dân gian*, Nxb. KHXH, H. 2005, từ tr. 528 đến tr. 538.
- 8- Sđd, từ tr. 19 đến tr. 33.
- 9- Viện VHTT- Sở VHTT Bắc Ninh xb, 2006.
- 10- Hội Văn học nghệ thuật Bắc Giang xuất bản, 2006, từ tr. 230- 252.
- 11- Tr. 250.
- 12- Trung tâm Văn hóa thông tin tỉnh Bắc Ninh xuất bản, 2006, nộp lưu chiểu 1/2007.
- 13- Viện VHTT, Sở VHTT Bắc Ninh, 2006, từ trang 829- 853.
- 14- Tr. 852- 853.
- 15- Sở Văn hóa thông tin Bắc Ninh, 2006.
- 16- Số 3/2006.
- 17- Tạp chí Di sản văn hóa, số 3/2007, từ tr. 43- 46.